

Kinodvor.

Mestni kino.
Rudolfska 13

1000 Ljubljana

Slovenija

T: +386 1 239 22 13

F: +386 1 239 22 16

E: info@kinodvor.org

www.kinodvor.org

Kinodvor.

Mestni kino.

Tahan 10+

pedagoško gradivo

avtorji Zoja Skušek, Meta Krese, Anica Mikuš Kos, Mario Batelič

kazalo

uvodna beseda	2
o filmu	3
izhodišča za pogovor o Indiji in Kašmirju	6
izhodišča za pogovor o položaju žensk	14

izhodišča za pogovor o indijskih šolah	17
izhodišča za pogovor o otrocih vojne	25
predlogi vprašanj za pogovor z otroki	28
indijska glasba	29
priporočena literatura	30

uvodna beseda

Večplastna zgodba filma **Tahan** je lahko blizu tako otrokom od 10. leta dalje (sledijo osnovni fabuli o dečku, ki se ne more sprijazniti z izgubo svojega oslička) kot odraščajoči mladini (že sposobni slediti socialno-političnim konotacijam filma) ter odraslemu občinstvu (s spoštovanjem do kakovostne filmske govorice). Film odpira nešteto vprašanj o razmerah v Kašmirju, posredno, ne da bi žugal s prstom, kaže na nevralgične točke krhke države v državi. Ob pripravi otrok na film, ki pravzaprav pripoveduje zgodbo o vojni, se kar same ponujajo vzporednice z vojnami na Balkanu, nešteto vprašanj pa se odpira še ob prikazovanju vsakdanjega življenja ljudi, razmerij med moškimi in ženskami, različnimi vojskujočimi se stranmi, razmerij sodobno-tradicionalno, ob prikazovanju otrok vojne ... V pričujočem pedagoškem gradivu avtorica Zoja Skušek, poznavalka Indije, osvetljuje okoliščine, v katerih živijo ljudje na tistem koncu sveta, podaja nekaj osnovnih informacij o Indiji ter opisuje položaj žensk v indijski družbi in stanje v indijskem šolstvu. Meta Krese piše o Kašmirju, Anica Mikuš Kos, predsednica Slovenske filantropije, pa ob Tahanovi zgodbi spregovori o stiskah, ki jih doživljajo otroci vojne; osredotoči se na vpetost otroka v vojno in njegove odzive na ta dogajanja. Izčrpnim besedilom naštetih avtoric sledita še knjižnični seznam s predlogi za nadaljnje brskanje po knjigah ter seznam ključnih avtorjev indijske glasbe, ki ga je pripravil Mario Batelič. V Kinodvoru smo ob premieri filma izdali že četrto knjižico iz zbirke Kinobalon. Namenjena je otrokom, v celoti jo najdete tudi na spletni strani www.kinodvor.org (Kinobalon/Pedagoška gradiva).

o filmu

filmografski podatki

Tahan, Indija, 2008, 35 mm, barvni, 1:2.35, 96 minut

režija Santosh Sivan

scenarij Santosh Sivan, Ritesh Menon, Paul Hardart, Anirudhya Mitra

fotografija Santosh Sivan

montaža Shakti Hasija

glasba Taufique Qureshi

produkcija Shripal Morakhia

igrajo Anupam Kher, Sarika, Rahul Bose, Rahul Khanna, Victor Banerjee, Purav Bhandare, Ankush Dubey, Sana Shaikh, Rasika Dugal, Dheirya Sonecha

distribucija v sloveniji Demiurg

žanr mladinska drama

festivali, nagrade

Olympia IFF Atene (nagrada za najboljši film, nagrada UNICEF, nagrada žirije CIEF), Rim 2008, Pusan 2008, London 2008, Stockholm 2009, Hongkong 2009

zgodba

Tahan je pravljici podobno potovanje istoimenskega glavnega junaka, osemletnega dečka, katerega vsakdan se suče okrog iskanja smisla življenja v trdem okolju indijskega Kašmirja, ki ga pretresajo revščina in vojaški spopadi, saj se za prevlado v Kašmirski dolini že dolga leta prerekajo Indija, Pakistan in Kitajska. Tahan živi z dedkom, materjo in starejšo sestro; vsi upajo, da se bo nekega dne domov vrnil. Tahanov oče, ki je pred tremi leti izginil neznano kam. Ko dedek umre, družini zapusti svoje dolgove, zato jim lokalni mogotec zapleni vse premoženje, tudi Tahanovega ljubega oslička Birbala. Tahan se trdno odloči, da bo dobil oslička nazaj. Oslička prodajo in deček se odpravi čez visoke gore po njegovi poti. Toda na poti divja vojna in prav v teh gorah je izginil tudi njegov oče. Navzlic vsem tegobam deček vztraja ... Globoko humanističen protivojni film, ki se obenem bere kot večna pravljica in vedno aktualna družbena kritika.

režiser o filmu

»Vsak režiser išče svoj enkratni način, kako s pomočjo lastne senzibilnosti izraziti zgodbo. Sam si pri tem močno pomagam z razmišljanjem v vizualnem jeziku. Idejo za film **Tahan** sem dobil po prebiranju časopisnega članka, ki se mi je vtisnil globoko

v spomin. Ker nisem hotel napraviti raziskovalnega filma, mi je bila blizu ideja o napol pravljični zgodbi, ki svojo resnico izpoveduje s pomočjo izmišljenih likov, postavljenih v stvarne situacije. Takšen pristop mi je omogočil, da sem se lahko dotaknil številnih problemov, ki pestijo kašmirsko dolino, obenem pa sem se izognil aktualističnemu kazanju s prstom. Že ko smo pisali scenarij, smo se odločili, da bo naš film nepristranski do strani, vpletenih v konflikt. Hoteli smo splesti zgodbo, ki bo univerzalna in ki bo omogočala veliko vzporednic s katerim koli sodobnim okoljem, ki ga pestijo sorodni konflikti. Všeč mi je nedolžnost, kakršna preveva otroško ljubezen do domačih živali. Scela se lahko poistovetim s temi občutki in odločenostjo, ki se poraja iz njih. Tahanov dedek dečku pripoveduje zgodbe, ki med vrsticami učijo pozitivnih življenjskih vrednot. Po tej dragoceni izkušnji je deček pahnjen v svet, kjer se vse, kar se je naučil, zdi obrnjeno na glavo; v svet, kjer vlada nasilje, ki je obenem sredstvo in cilj. Zahvaljujem se svoji ekipi, ki je našla tako čudovite snemalne lokacije in omogočila, da smo lahko snemali na tako težavnem terenu in pogosto v neprijaznih vremenskih okoliščinah. Ne nazadnje se zahvaljujem tudi osličku, ki je zdržal v naši družbi na jabolčni dieti.« Santosh Sivan, režiser in scenarist

portret režiserja

Santosh Sivan velja za enega bolj uglednih, predvsem pa priljubljenih indijskih režiserjev in direktorjev fotografije, čigar slog zaznamuje predvsem izreden občutek za vizualno pripovedovanje zgodb. Doslej je režiral že deset celovečernih filmov in zanje prejel vrsto nacionalnih in mednarodnih filmskih nagrad. Njegov celovečerec **Teroristka (Theeviravaathi: The Terrorist, 1999)** je bil prikazan tudi v slovenski filmski distribuciji; ugledni ameriški filmski kritik Roger Ebert je ta film uvrstil na spisek svojih najljubših filmov vseh časov, glas v podporo filmu pa sta zastavila tudi znana mecena neodvisnega filma, Robert Redford in John Malkovich.

kritike

»S pomočjo narativnih idej, izposojenih pri nekaterih briljantnih iranskih filmih mojstarih, kot sta Majid Majidi in Abbas Kiarostami, je Santosh Sivan dobesedno poslikal celuloid – in rezultat tega dela, **Tahan**, je mojstrovina. Film je hipnotičen v svoji preprostosti, zlasti pa v svoji nedolžnosti, kar je v hindujskem filmu nekaj zelo redkega. Iskrece se barve Kašmirja niso še nikoli tako zažarele na filmskem platnu. Kamera Sanrosha Sivana se je spremenila v čopič in slikala s takšno eleganco, da je rezultat preprosto osupljiv.« Yasser Usman, *Dear Cinema* (vodilni indijski filmski portal)

»**Tahan** je v prvi vrsti pravljica; prečudovito posneta zgodba o vezeh, ki se spletejo med dečkom in njegovim oslom, ter o podvigih, v katere se je deček pripravljen spustiti, da bi zadržal svojega prijatelja. /.../ Ta film prezrite le na lastno veliko odgovornost in škodo, saj boste spregledali enega najlepših filmov leta.« Andrea McLeod, *Hindi Film Review*

»Tematika mladih protagonistov v boju proti odraslemu, socialnopolitičnemu okolju, je v tem filmu obdelana prav tako dobro kot v **Teroristki**.« Derek Elley, *Variety*

zanimivosti o nastanku filma

V filmu **Tahan** nastopajo velike zvezde indijskega filma: Anupam Kher, Rahul Bose, Sarika, Victor Banerjee in Rahul Khanna. Vam ta imena kaj pomenijo? Verjetno ne, a to so igralci, ki so v Indiji zelo priljubljeni in cenjeni.

Vlogo glavnega junaka je dobil Purav Bhandare, ki se je v filmu **Tahan** prvič preizkusil kot igravec. V času snemanja (decembra 2007) je bil star 7 let. Čeprav mu je bilo na snemanju lepo, se v prihodnosti ne vidi le v igralskem poklicu. Rad bi postal zobozdravnik, tako kot njegov oče. Zraven bi pa snemal filme – prepričan je, da bi šlo. Purav, ki drugače živi v velemestu Mumbai, je najbolj užival v družbi oslička. Že pred začetkom snemanja je skrbel zanj, ga hranil in se z njim spoprijateljil.

Kašmirci imajo veliko več mul kot oslov, zato je imela filmska ekipa z iskanjem osla, ki je odigral vlogo Birbala, velike težave. Nazadnje so ga le našli v neki oddaljeni vasici, kamor je mogoče priti le peš.

Pomembno vlogo v filmu ima prelepa pokrajina. **Tahan** je bil posnet v Džamuju in v Kašmirski dolini, v slikovitem mestecu Pahalgam in vasi Dalser. Tam že dolga desetletja ni miru. Zaradi bojazni pred terorističnimi napadi je bila filmska ekipa ves čas pod budnim očesom varnostnikov. Snemanje je potekalo decembra, ko se temperatura spusti krepko pod nič stopinj. Pri nastanku filma je sodelovalo veliko domačinov, ki so bili veseli, da se poleg bombnih napadov in nenehnih spopadov v njihovih življenjih dogaja še kaj drugega.

izhodišča za pogovor o Indiji in Kašmirju

Indija

Indija leži na indijski podcelini na jugu Azije. Je velika država, ki meri kar tretjino Evrope, a v njej živi skoraj še enkrat toliko ljudi (1 milijarda 200 milijonov) kolikor v Evropi (700 milijonov). Strokovnjaki, ki zbirajo in preučujejo podatke o prebivalstvu, pravijo, da bo imela Indija leta 2050 največ prebivalcev na svetu – kar milijardo in 700 milijonov. Vsa ta množica ljudi bo potrebovala hrano, stanovanja, obleko, izobrazbo in delo.

Indija je zvezna država. Sestavlja jo 28 držav in 7 zveznih ozemelj. Glavno mesto Indije je Delhi, vsaka država pa ima tudi svojo prestolnico. Nekaj mest je zares velikih, saj v njih živi več kot 10 milijonov ljudi (Mumbai, Delhi, Kolkata, Bangalore, Čenaj ...). Uradna jezika v Indiji sta hindi in angleščina, poleg teh dveh pa imajo še 22 jezikov, ki so uradni jeziki posamičnih držav.

Že v 16. stoletju so Indijo začeli obiskovati in izkoriščati trgovci iz evropskih držav, kot so Portugalska, Nizozemska, Francija in Združeno kraljestvo, ki so tam

ustanavljale svoje kolonije. Indija je bila neposredno pod oblastjo britanske krone do 15. avgusta leta 1947, ko je po dolgem boju, ki ga je vodil Mahatma Gandhi, postala neodvisna država. Gandhi je bil borec za človekove pravice in voditelj, ki se je upiral z nenasiljem. Približno v tistem času, ko je Indija postala neodvisna, se je od nje ločil muslimanski del države in nastal je Pakistan.

Indijci radi povedo, da živijo v »največji demokraciji na svetu«. Na volitvah lahko svobodno izbirajo med številnimi strankami. Najmočnejša je Kongresna stranka, imajo pa tudi več komunističnih strank, a tudi skrajno desne stranke, ki večkrat raznetijo verske in kastne nemire. Indija ima tretjo največjo vojsko na svetu in je razvila atomsko bombo. Imata jo tudi njeni sosedi, Pakistan in Kitajska, s katerima je pogosto v sporu.

Za Indijo velja, da ima eno najhitreje razvijajočih se gospodarstev na svetu. To pa ne pomeni, da v Indiji ni revščine – bogastvo je žal v rokah peščice, večina ljudi pa živi zelo skromno, če ne celo v revščini.

Kašmir in vse njegove vojne

Zgodba filma Tahan se odvija v Kašmirju. Indijska država z uradnim imenom »Džamu in Kašmir« leži na severu Indije in je sestavljena iz treh delov: Džamuja, Kašmirske doline in Ladakha. O tem, kje so njene meje, se še vedno prepirajo Indija, Pakistan in Kitajska.

Danes v Kašmirju še kašmir ni več nežen in mehak. Primeren je za čiščenje kašmirske srebrnine, pravijo poznavalci Kašmirja, kašmirja in kašmirske srebrnine. Znamenite mogulske vrtove straži indijska vojska. Tudi jezera niso več tisto, kar so bila: nekdanji biseri dežele se spreminjajo v smrdljive kloake, prebivalci v zagrenjence, nepripravljene sporazumevati se z vsemi, ki niso iz njihovega sveta. Le himalajsko gorovje je obdržalo svojo staro, slikovito podobo, ki pa se danes naključnim obiskovalcem največkrat dozdeva kot grotesken ponaredek v tem od vsega hudega izčrpanem svetu. Strašno nasilje, ki se je začelo konec osemdesetih let prejšnjega stoletja med kašmirskimi uporniki in uradno vojsko, med hindujci in muslimani, je zastrupilo deželo, prekrilo njene lepote in jo odrezalo od sveta. Stara zgodba, ki se je v zadnjih stoletjih že velikokrat ponovila.

Do sredine 19. stoletja so termin Kašmir uporabljali zgolj za dolino, ki leži ob vznožju himalajskih gorovij; nato pa so ga razširili na večje področje, ki danes pokriva indijsko administrativno državo Džamu in Kašmir, sestavljeno iz Kašmirske doline, Džamuja in Ladakha, pakistanske severne province Gilgit in Azad Kašmir ter regije Aksai Chin, ki je pod kitajsko upravo.

pod upravo: področje		prebivalci	% muslimani	% hindujci	% budisti	% drugi
Indije	Džamu	~ 3 milijoni	30 %	66 %	–	4 %
	Kašmirska dolina	~ 4 milijoni	95 %	4 %	–	–
	Ladakh	~ 0.25 milijona	46 %	–	50 %	3 %
Pakistana	Gilgit	~ 1 milijon	99 %	–	–	–
	Azad Kašmir	~ 2.6 milijona	100 %	–	–	–
Kitajske	Aksai Chin	–	–	–	–	–

Vir: poročilo BBC

Tisti hip, ko so Britanci spoznali Kašmir, so se vanj zaljubili. V 19. stoletju, ko so bili že dobro zasidrani v Indiji, je popotnik Godfrey Thomas Vigne zapisal: »Kašmir bo postal žarišče azijske civilizacije, miniatura Anglija v srcu Azije. Zaradi tako velikega števila atrakcij bo postal sine qua non vsakega popotnika na Vzhod,« se mu je zdelo vredno dodati. (Mimogrede: britanski uradniki zares niso odkrili nič novega. Že v 16. in 17. stoletju so se plemiške družine iz Agre in Delhija poleti preselile na bregove kašmirskih jezer.) Zaradi železnice do Rawalpindija in poti, ki je od tam vodila do Srinagarja, je bila dolina sorazmerno dostopna. Nekateri so se odločili za hladen gorski Gulmarg, še več se jih je ustavilo pri jezeru Dal. Redki domačini, ki se danes še ukvarjajo s turizmom, se spominjajo izkušenj starih staršev in vedo povedati, da so bili Britanci čisto v redu, niso pa se hoteli znebiti svoje pokroviteljske vloge.

Med 2. svetovno vojno so britanski vojaki množično prihajali nabirat moči v Kašmir pred odhodi na fronto ali prišli počivat po njej. Takoj po vojni so bili za 'turistični' Kašmir najboljši časi. Neodvisnost in razdelitev britanske Indije na Indijo in Pakistan leta avgusta 1947 pa je povzročila v pokrajini Džamu in Kašmir pravo razdejanje. Pred tem je bilo v deželi, kjer je bila večina prebivalcev muslimanov, razpoloženje med prebivalci strpno. To v romanu *Klovn Šalimar* (Modrijan, 2008) opisuje pisatelj Salman Rushdie.

Hindujski maharadža Hari Singh, ki je takrat vladal pokrajini Džamu in Kašmir, je moral izbrati med tremi možnostmi: pokrajina Džamu in Kašmir naj bi postala del Indije, del Pakistana ali neodvisna država. Ko je kolebal med eno in drugo odločitvijo, pa so pakistanske vojaške enote vpadale v pokrajino in na ta način izsiljevale Singhovo odločitev za priključitev pokrajine k Pakistanu. Pakistan je bila takrat pravzaprav fantomska beseda, kot pravi Rushdie, saj se je šele dva kratka meseca navezovala na resničen kraj in prebivalcem Kašmirja ni pomenila veliko. Nepričakovano si je maharadža izbral Indijo. Oktobra 1947 so pokrajino Džamu in Kašmir priključili Indiji. In napočil je čas uničevanja. Indijski vojaki so sicer pregnali pakistansko neredno vojsko iz večjega dela Kašmirja, manjšinski del, ki je ostal v pakistanskih rokah, pa so pozneje tudi formalno priključili Pakistanu. Za posrednika pri reševanju spora so poklicali Združene narode; misija Združenih narodov je vztrajala pri referendumu o statusu pokrajine Džamu in Kašmir, na katerega pa Indija ni nikoli pristala. Nadaljevala je le z legalizacijo priključitve pokrajine Indiji.

V začetku petdesetih let so se v Kašmir začeli vračati mirni časi, a starejši domačini pravijo, da je srečno obdobje trajalo ravno toliko, da so pozabili na hude čase in niso bili več pripravljeni na revščino, ki jih je prizadela zaradi druge indijsko-pakistanske vojne leta 1965. Vojna je prinesla nekaj teritorialnih sprememb in na tisoče mrtvih na obeh straneh, ozemeljski status quo pa je ostal. »Strah je bil najobilnejši pridelek tistega leta,« pravi Rushdie v prej omenjenem romanu. Hindujski so tudi po tej vojni nadaljevali z izseljevanjem iz Kašmirja, indijska vojska pa s terorjem nad večinskim prebivalstvom.

Leta 1989 se je v Kašmirju razširila množična oborožena vstaja, ki je leta 1999 pripeljala še do ene vojne med Indijo in Pakistanom, ki se pravzaprav vleče do danes, vendar pa, kot piše Nikolai Jeffs v spremni besedi Rushdiejevega *Klovna Šalimar*, z zelo pomembno razliko: vstaja, ki se je začela leta 2008, se poslužuje sredstev nenasilnega boja. »Demonstranti kvečjemu vržejo kakšen kamen, in to v odgovor na solzivec, palice, plastične in prave naboje indijske vojske. Ljudje še vedno umirajo. Referenduma še ni.«

Za boljše razumevanje vstaje Kašmircev so morda dobrodošle besede Amina Chaprija, ki že od leta 1974, ko je bil član MURF (Muslim Revolution Friends), ne pripada nobeni stranki, pa jih je samo v Kašmirju več kot 50 (nekateri so provladni, nekateri podpira Pakistan, druge so brez sredstev). »Nemir imamo v krvi,« pravi.

»Že moj oče in stari oče sta se žrtvovala za svobodo Kašmirja. Leta 1974 sem šel čez mejo v Pakistan, da bi jim povedal, da smo v Kašmirju pripravljene na boj za svobodo. Pakistancem takrat tudi približno ni bilo do ponovnega spora z Indijo, saj še niso minila tri leta, odkar so izgubili vojno in s tem Bangladeš. Po nekaj dneh zapora so me porinili nazaj v Kašmir, kjer je vse tlelo. Indijci so me takoj zaprli, kruto zasliševali, a mojih želja niso zlomili. S prijatelji in znanci smo šli spet nazaj v Pakistan, kjer nam še vedno niso hoteli priskočiti na pomoč. Potem smo čakali, čakali, in leta 1989 začeli z oboroženim uporom. Ni nam šlo za ubijanje ljudi, hoteli smo le pokazati, da se tudi mi lahko borimo. Na začetku smo bili absolutno za to, da se priključimo Pakistanu. Mislili smo, da potrebujemo starše. Potem smo ugotovili, da bomo samo zamenjali gospodarja. Če bi morali izbirati, bi bili še danes gotovo raje pod Pakistanom kot Indijo, čeprav se je situacija zelo spremenila. Pakistan ima svoje težave. Ampak, naj nas pustijo same. Prej nismo vedeli, koliko so vredne naše reke. Indijska vlada gradi hidroelektrarne na kašmirskih rekah in mi nimamo nič od tega. Indija nas uničuje. Uničuje naše gospodarstvo, šolstvo. Če bi samo hoteli, bi nas lahko spet vrisali na turistični zemljevid, tako pa ves čas poudarjajo, da je Kašmir nemirno področje.« Rešitev kašmirskih nemirov vidi v posredovanju mednarodne skupnosti.

Njegov starejši sorodnik Abdul Aziz Tuman je precej bolj moder in realističen. Seveda bi najraje videl, da bi bil Kašmir samostojna država kot včasih, ampak zdaj je razdeljen ... »Na to lahko pozabimo. S takimi željami samo izgubljam čas in energijo,« reče. »Glavno odgovornost za sedanje stanje nosi mednarodna skupnost. Ni jim do tega, da bi izgubili posel. Kanada, Francija, Izrael in kaj vem kdo še prodaja orožje, nočejo ostati brez strank. In dokler bodo pri nas izvirale reke, se nam Indija ne bo odpovedala.« »Res, bolj mirno je, ampak rane so odprte,« zaključi razgovor Abdul Aziz Tuman. »Če samo pomislimo na vse posiljene ženske in dekleta ... V muslimanski družbi jim je zelo težko, saj jih zavržejo tako moške kot očetje ali bratje. In v teh zadnjih sedemnajstih letih so posiljevali vsi: tako indijski vojaki kot borci za svobodo.«

Boj Kašmircev se od lani, leta 2008, nadaljuje z velikimi mirovnimi protesti. Ljudje si želijo živeti v miru, brez vojakov za vsakim drevesom in tankov za vsakim vogalom. Država je zaradi vojne vse revnejša, ljudje vse bolj nesrečni. Radi bi trgovali, kot so nekoč, in radi bi, da bi njihovo prelepo deželo, ki jo najbolj poznamo po svileno mehki volni kašmirskih koz, spet množično obiskovali turisti.

Znana indijska pisateljica Arundhati Roy (njena knjiga *Bog malih stvari* je prevedena v slovenščino) je v delu *Zemlja in svoboda* zapisala: »Naši strahovi pred tem, kaj nam prinaša [muslimanska] prihodnost Kašmirja, ne upravičujejo vojaške okupacije nacije in ljudstva. Prav kakor tudi nekdanji kolonialni argument o tem, da domačini še niso zreli za svobodo, ni bil opravičilo za kolonializem.

Seveda je veliko načinov, kako lahko indijska država še zmerom drži Kašmir. Lahko dela to, kar zna najbolje početi. Čaka. In upa, da se bo ljudska energija razkadila, ker ne bo konkretnega načrta. Lahko poskusi in zlomi krhko koalicijo, ki nastaja. Lahko opravi s tem nenasilnim uporom in spet spodbudi oboroženo nasilje. Lahko poveča število vojakov s pol milijona na milijon. Nekaj strateških pokolov, par usmerjenih umorov in načrtovanih izginotij bo zaleglo za nekaj naslednjih let.

Neverjetni zneski javnega denarja, ki jih država vlaga v to, da vzdržuje vojaško okupacijo Kašmirja, so vsote, ki bi jih morali porabiti za šole, bolnišnice in hrano za revne, podhranjene ljudi v Indiji. Kakšna vlada sploh lahko verjame, da ima pravico, da denar razmetava za še več orožja, več bodeče žice in več zaporov v Kašmirju?

Indijska okupacija Kašmirja iz vseh nas dela pošasti. Hindujskim šovinistom omogoča, da viktimizirajo muslimane po vsej Indiji in jih imajo za talce v boju za

svobodo, ki ga bijejo kašmirski muslimani. Indija se mora osvoboditi Kašmirja, prav kakor – če ne bolj – se mora Kašmir osvoboditi Indije.«

indijske religije

Glavne indijske religije so hinduizem (80,4 %), islam (13,4 %), krščanstvo (2,3 %), sikizem (1,8 %), budizem (1,5 %), džainizem (0,4 %), zoroastrizem (parsizem) ... Hindujski častijo številne bogove in boginje, med njimi je najvišje »sveta trojica« Brahma (Stvaritelj), Višnu (Varuh) in Šiva (Uničevalec); častijo jih tako doma kakor v templjih – najstarejši in najlepši hindujski templji so na jugu, v državi Tamil Nadu. Glavna sveta besedila, na katerih temelji hinduizem, so: *Vede* (Rigveda – »znanje o kiticah«, Samaveda – »znanje o napevih«, Jadžurveda – »znanje žrtvenih rekov« – in Atharvaveda – »znanje čarobnih rekov), *Upanišade* (»Skrivnostni nauki«, opredeljujejo filozofska vprašanja in glavne principe religije, kot so karma, dharma in kastni sistem), *Bhagavadgita*, *Mahabharata* in *Ramajana*.

Junaki filma **Tahan** so muslimani, častijo torej Alaha in njegovega preroka Mohameda. Glavno besedilo islama je *Koran*. Islam je večinska religija v Kašmirski dolini.

kaste

V Evropi je družba razdeljena na razrede: imamo srednji razred, revne, katerih število zdaj narašča, in zelo skromen razred bogatih. Indijska družba, vsaj njen hindujski del, pa je razdeljena na kaste. V hinduizmu obstajajo štiri kaste. Najvišje so duhovniki in učitelji (*braman*), sledijo vodje in vojaki (*kšatrije*), nato trgovci (*vaišje*) in nazadnje kmetje in rokodelci (*šudre*). Zunaj teh kast pa so še nedotakljivi, božji otroci (*harijani* ali *daliti*); ti opravljajo dela, ki v hinduizmu veljajo za nečista (recimo, ubijanje in odiranje živali, obdelava usnja, čiščenje kanalizacije in latrin). Vsaka kasta ima veliko podkast. Kaste imajo dolžnosti in pravice. Vsak član mora delati v poklicu, določenem z njegovo kasto, in se držati načina prehranjevanja, ki velja v kasti. Ljudje se v kasto rodijo in tega ne morejo spremeniti – v višjo kasto ne morejo napredovati, lahko pa kasto izgubijo, če prekršijo pravila. Čeprav je danes razvrščanje v kaste z ustavo prepovedano, so meje med različnimi sloji ljudi še vedno jasno začrtane. Tako se na primer še danes pari poročajo le znotraj svoje kaste. V sodobnem času se razmere vendarle nekoliko spreminjajo, še posebej v mestih. Še vedno pa zagotovo velja, da reveži sodijo v nižje kaste, ni pa vedno res, da so pripadniki višjih kast tudi bogati.

indijska tradicionalna oblačila

V Indiji ženske kljub modernejšemu načinu življenja, posebej v mestih, še zdaj pogosto nosijo tradicionalna oblačila. Gotovo tudi vi poznate sari. To je od 5 do 6 metrov dolg kos blaga iz svile, bombaža ali umetnih vlaken, pod katerim ženske nosijo podkrilo (*petticoat*), ki sega do tal, in bluzo (*choli*), ki se konča malo nad pasom. Sari nima nobenega šiva in ga je moč dobiti v eni sami velikosti. Vse indijske ženske ga podobno zavezujejo, obstajajo pa majhne razlike med religijami. Sariji za posebne priložnosti, denimo poroko, so posebno bogati, svileni, ročno izdelani, vanje sta vtكاني srebrna ali zlata nit.

Drugo pogosto žensko oblačilo je salvar kamiz, ki se je s severa razširilo po vsej Indiji. Sestavljeno je iz treh kosov: salvarja (precej široke hlače, okoli pasu zadrgnjene s trakom in ozke spodaj), kamiza (obleka ali srajca, ki sega približno do kolen) in dupate (šal, katerega oba konca visita po hrbtu navzdol, osrednji del pa zakriva prsi). Včasih so si z dupato ženske pokrivalo glavo, danes veliko redkeje.

Čeprav indijski moški pogosteje kakor ženske nosijo »moderna« oblačila (srajco in zahodnjaške hlače), kljub temu tradicionalna oblačila še niso šla v pozabo, zlasti ne na podeželju ali ob posebnih priložnostih. *Šervani* je elegantno oblačilo, ki ga moški oblečejo za posebne priložnosti (najpogosteje ga nosijo politiki). Sestavljen je iz zgornjega dela, ki je podoben plašču in se zapenja na gumbe, in hlač, ki se tesno prilegajo gležnjem. *Lungi* je kos blaga, ki ga zavežejo okoli bokov, *dhoti* je malo daljši *lungi*, ki si ga spodrecajo med nogami in zataknejo za pas, *kurta pidžama* pa je sestavljena iz *kurte*, srajce, segajoče do kolen, in *pidžame* – širokih hlač, ki so v pasu zavezane z vrvico.

indijska kuhinja

V vsaki indijski državi po svoje pripravljajo jedi in izbirajo začimbe, zelenjavo in meso. Vsem pa je skupno, da na veliko uporabljajo začimbe, ki v Evropi niso zelo v rabi: turmerik, čili, mleto kumino, kokosovo mleko.

V Indiji je veliko več vegetarijancev kakor drugod po svetu, čeprav se v predelih, kjer živi muslimansko prebivalstvo, ne branijo mesa. A tudi ta navada se spreminja in vse več hindujcev je tudi meso, še zlasti med premožnimi in tistimi, ki živijo v mestu.

Indijci jedo z desnico, levica pa medtem počiva v naročju. To navado zdaj premožnejše družine v mestih opuščajo in uporabljajo tudi vilice in žlice. Ker hrano narežejo že med pripravo, nožev ne uporabljajo.

Na mizah (ali tleh, saj na podeželju jedo sede) je zelo pogosto riž, čeprav z veseljem sežejo tudi po raznih oblikah nekvašenega kruha (čapati, roti, paratha, naan), ki ga pečejo v *tavah* ali *tandurjih* ali pa kar v ponvi na ognju ali plinskem kuhalniku. Redno pripravljajo tudi stročnice, zlasti lečo – v Indiji poznajo veliko več vrst kakor pri nas.

Za maščobo uporabljajo prekuhano maslo (*ghi*). Tako pripravljeno maslo dolgo ostane sveže, saj večina podeželskih ali revnih gospodinjstev nima hladilnikov. Uporabljajo pa tudi nam manj znana olja: kokosovo, arašidovo in gorčično olje. Na severu jedo več mlečnih izdelkov, tudi jogurt, ki je podoben našemu. Vzhod je znan po zelo sladkih sladicah, ki jih pripravljajo iz datljeve melase, na jugu pa uporabljajo močnejše začimbe, ki jemljejo sapo. Včasih hrano servirajo na *thalijih*, velikih pločevinastih krožnikih, spet drugič, kar je še lepše, na bananinih listih.

Med Indijci sta najbolj pogosti pijači voda in čaj, čeprav ... se tudi to spreminja. Vse več premožnejših prebivalcev mest sega po alkoholu, zlasti pivu, in zvečer po viskiju.

izhodišča za pogovor o položaju žensk

V Indiji (in na Kitajskem) se rojeva toliko več dečkov kakor deklic, da demografi bijejo plat zvona. Še nikoli v vsej človeški zgodovini ni bilo nikjer na svetu to razmerje tako porušeno, kakor je zdaj v južni in vzhodni Aziji. Na fenomen »manjkajočih« žensk je prvi opozoril Nobelov nagrajenec za ekonomijo Amartya Sen leta 1986; takrat je za Indijo navedel številko 37 milijonov; stanje se je po tem letu samo še poslabšalo in razmerje med rojenimi deklicami in dečki se je še bolj nagnilo v prid dečkom.

Razlogi za takšno neravnovesje so kompleksni. Ekonomski so zanesljivo zelo pomembni, saj je dota, ki jo morajo starši deklice plačati ženinovi družini, za marsikoga veliko breme. Vendar to ni edini dejavnik, saj je največja razlika po spolu med novorojenci v urbanih okoljih severozahodne Indije, med sikhi, jaini in hindujci in med izobraženimi, in ne, denimo, med najrevnejšimi nepismenimi kmeti. Mati, ki rodi sina, je spoštovana, družina s sinom (sinovi) blagoslovljena. Sin ohranja družinsko

ime, nadaljuje rod in zelo pogosto tudi družinske posle, kakršni koli že so; poleg tega – kar je zanje pomembno! – opravi zahtevane pogrebne obrede ob očetovi smrti (pri hindujcih prižge grmado).

Izbiro otrokovega spola so množično omogočile nove tehnologije, amniocenteza in preiskave z ultrazvokom, revnejši, ki si dragih pregledov ne morejo privoščiti, pa se po porodu zatekajo k detomoru. Daleč najpogostejše pa je v revnih družinah kratko malo zanemarjanje: deklice pogosteje stradajo kakor dečki, zanje manj »skrbijo«, ne peljejo jih k zdravniku, če so bolne, ne cepijo jih, ne šolajo. Če umrejo v rani mladosti, si starši marsikdaj oddahnejo.

V Indiji praktično ni neporočenih žensk. Neporočene hčere so skupaj z ženskami, ki rojevajo »samo« hčere, in vdovami za družino sramota in prinašalke nesreče. Sodobni indijski zakon določa starost ob poroki – za ženske 18 let in moške 20 let. Vendar se v praksi tega ne držijo, zlasti dekleta iz revnejših družin se poročajo mlajša, čeprav je res, da se v mestih med izobraženimi starost ob poroki viša. Na podeželju so še pred kratkim deklice poročali zelo mlade, desetletne neveste niso bile nobena redkost.

Veliko porok je še vedno dogovorjenih, čeprav je res tudi to, da si mladi vse pogosteje (zlasti v mestih) sami poiščejo partnerje in se ne menijo za želje in izbire staršev. Poroka je v Indiji resna ekonomska transakcija in družina jo načrtuje dolgo časa. Dota, čeprav z zakonom prepovedana že od leta 1961, je še vedno prekletstvo manj premožnih družin s hčerami. Zdaj vanjo, pač glede na premoženje staršev, nemalokdaj spadajo kolo, motor ali avto, pa zlat nakit in cekini, hiša, stanovanjska oprema ... V predporočnih pogajanjih so poleg dote v igri še stroški za poročno slavje (v družinah srednjega razreda je na njih redkokdaj manj kakor 500 ljudi, rajši več, pa tudi na porokah revnih je veliko povabljenec), darila za ženina in njegovo družino, stroški okoli rojstva otrok. Manj premožni se za hčerino poroko zadolžijo, revni se znajdejo, kakor vedo in znajo. Ločitve so še zmerom velika redkost.

Za indijske vdove je veljalo, da so pravzaprav one odgovorne za smrt moža. Niso se smele več poročiti, obrili so jim lase, sneli nakit, izbrisali rdečo piko s čela, jedle so samo en obrok na dan, spale na tleh, se oblačile v bele sarije. Zdaj vdove resda niso več v belem in tudi lase jim redko obrijejo. Toda v tradicionalnih hindujskih okoljih vdova hkrati z možem izgubi spoštovanje in temeljne pravice. Čeprav zakon dovoli

ponovno poroko vdov že od leta 1856, hinduizem tega ne odobrava in večina vdov se zaradi družbenih pritiskov še zdaj ne odloči za ta korak.

Moževi sorodniki vdovo neredko pošljejo od doma (boj za dediščino!), naj sama poskrbi zase in tudi za otroke, če jih ima. Izgubi ekonomsko varnost in vse druge socialne mreže, v katere je bila vpletena. Ašrami v svetih indijskih mestih, v Vrindavanu, Mathuri in Varanasiju, so še vedno polni vdov, ki so odvisne od nevladnih organizacij, domačih in tujih; veliko jih berači ali pa se znajdejo kako drugače. Nemalo mlajših vdov se ukvarja s prostitucijo.

Indija ima uradno 33 milijonov vdov (leta 2001), kar je 8 odstotkov vseh žensk in 51 odstotkov žensk v starosti nad 50 let. Večina indijskih držav ima »starostne pokojnine za vdove«, ki so zelo nizke, poleg tega pa stroge pogoje za pridobitev vsaka vlada interpretira po svoje: v nekaterih državah vdove ne smejo imeti sina, starega več kot 18 let, v drugih ne plinskega kuhalnika, v tretjih spet ne smejo biti sposobne za delo, ne smejo beračiti ... Birokratske ovire za pokojnine so za nepismene ženske nepremostljive, zato pokojnino v resnici dobiva samo 10 odstotkov vdov.

Indija je dežela nasprotij, pravijo, osupljivo lepa in hkrati presenetljivo depresivna. V Indiji, ki je dobila predsednico vlade že leta 1966 (kdaj jo bo imela Slovenija?), je 57 odstotkov kmečkih žensk nepismenih. V državi, ki razvija najbolj sofisticirano atomsko energijo, se na nekaterih urbanih območjih s premožnim prebivalstvom rodi ena deklica na tri dečke (!) – dve »umanjkata«. Po milijarderjih (v dolarjih) je Indija na četrtem mestu na Forbesovi lestvici bogatašev, hkrati pa je 47 odstotkov indijskih otrok do petega leta podhranjenih (večina je deklic) in 95 odstotkov indijskih nosečnic anemičnih. Mumbaj, finančna prestolnica Indije, v kateri borzni indeks »raste v nebo«, je glavno mesto države Maharaštre, v kateri je v zadnjih desetih letih naredilo samomor 32.000 zadolženih kmetov (v Indiji 170.000). Indija, ki ima 9-odstotno gospodarsko rast (pričakujejo, da bo v kratkem 11-odstotna, je v *Poročilu o človekovem razvoju* v zadnjem letu zdrknila s 126. mesta na 128. (Kuba je na 55. mestu). »Mati Indija«, ki ima veliko zakonov proti vsem mogočim oblikam zapostavljanja, je precej neusmiljena mačeha svojim ženskam.

izhodišča za pogovor o indijskih šolah

Najbolj slikovito in izčrpno stanje v indijskem šolstvu opisuje članek Zoje Skušek *Ko bom velik, bom inženir* (Dnevnik, priloga Objektiv, 9. 5. 2009, osnovno šolstvo v Bengaliji), zato ga objavljamo v celoti.

Ko bom velik, bom inženir

Na začetku je bila ... je bil poštar. Pod nos mi je molil kuverto in trdil, da je zame. Naslov je bil napisan z bengalskimi črkami. Ker sem podvomila, da je pismo res namenjeno meni, se je začel eden tistih pogovorov, kjer se veliko prikimava, odkimava pa krili z rokami. Uporabila sem tudi tistih nekaj težko naučenih, a temeljnih bengalskih besed (*ami, na*). Ker sva oba vztrajala pri svojem, sem se odločila za arbitražo. Vzela sem pismo in s poštarjem odšla k sosedi, gospe Sen, ki je upokojena učiteljica in mi je že večkrat pomagala iz jezikovnih težav. Ošinila je pismo in mi dala prav: ni bilo zame. A ker je pedagoginja, ji je majevtična metoda blizu in poštarja ni hotela kar na hitro izpustiti: »Kaj piše na kuverti? Zoja? Ne? Kaj torej? Preberite!« Da ne bo zgodba predolga, naj povem, da se je pokazalo, da poštar ne zna zares brati, a se pravzaprav kar dobro znajde, saj pozna svoje »stranke« in naslove in imena naslovnikov bolj ali manj »razpoznava na pamet«.

Številke

V Bengaliji je osnovna šola obvezna, vendar je bilo po *Poročilu o človekovem razvoju (PČR za Zahodno Bengalijo, 2004)* 31 odstotkov Bengalcev pri zadnjem štetju (2001) nepismenih. Če odštejemo Kolkato in še nekaj večjih mest, se številka močno poveča. V okrožjih, kjer so daliti (predstavniki najnižjih kast), staroselci ali manjšine (mednje štejejo muslimane) zastopani v večjem številu, nepismenost naraste na 46–52 odstotkov (ženske 63 odstotkov). To so številke, ki ne zahtevajo samo premisleka, ampak tudi akcijo, še zlasti če pomislimo, da je levica, kjer koli na svetu je prišla na oblast – in v Bengaliji je na oblasti že 30 let –, navadno med prve naloge uvrstila opismenjevanje in šolstvo nasploh. »Učite se, učite se, učite se« in »Vaša prva naloga je učenje«, so bila gesla, s katerimi so rasle prve jugoslovanske generacije po drugi svetovni vojni. Bengalija je neodvisnost začela slabo: zaradi ločitve Indije in Pakistana je dobila velik val beguncev, po odcepitvi Vzhodnega Pakistana in nastanku Bangladeša pa še en val. Zdaj je ena najgosteje naseljenih držav v Indiji, kar je za države s trdo kolonialno preteklostjo še dodatna težava. Vendar pa ima bengalska vlada – kot vsaka vlada – svoje prioritete. Na oblasti je že zadosti dolgo, da bi lahko uresničila svoje obljube in vsem otrokom omogočila enako kakovostno in brezplačno šolanje – pa pri tem, kot kažejo številne raziskave, ni zelo

uspešna. Šole so, tako kot v drugih indijskih državah, v slabem stanju ali pa jih ni, učitelji prihajajo k pouku ali pa ne in učenci so raztreseni, ker so lačni. Seveda ne vsi, »samo« večina. Če pogledamo *PČR*, so najbolj ogrožene skupine daliti (nekdanji nedotakljivi), staroselci (adivasiji) in manjšine, deklice (v primerjavi z dečki) in otroci s podeželja (v primerjavi z otroki iz mesta). Šolanje, pravijo tisti, ki se z njim ukvarjajo, še zdaleč ne odpravlja socialnih razlik, lahko bi celo rekli, da jih utrjuje.

Pratichi trust

»Leva fronta, ki je v Zahodni Bengaliji kontinuirano na oblasti že skoraj 30 let, je naredila nekaj dobrih reči, marsičesa pa ne,« pravi Kumar Rana, raziskovalec pri trustu Pratichi. »Izpeljala je zemljiško reformo. Ljudem, ki nikoli niso bili posestniki, je dala kos zemlje, četudi včasih majhen, s katerim lahko za silo preživijo. Velikih lakot ni več, riž in krompir Bengalija zdaj celo izvaža. Državne rezerve hrane so polne. In še, prav tako pomembno, povečala je dnevno mezdo z 1,5 kg neoluščenega riža najprej na 3 kg in pozneje vse do 8 kg.« Zaradi inflacije mezd ne računa v rupijah, ampak v rižu. »Seveda ni šlo vse tako, kot bi bilo treba,« nadaljuje, »a vendar je bila zemljiška reforma, zlasti v prvem zamahu, velika reč. V marsičem pa je Leva fronta hudo neuspešna. Eno tako področje je izobraževanje. Drugo je zdravstvo, a to pustiva za drugič.«

Kumar Rana najbrž ve, kaj govori. Je vodilni raziskovalec trusta Pratichi, ki ga je z denarjem od Nobelove nagrade ustanovil ekonomist Amartya Sen. Glavni cilji trusta so, je zapisal Sen v uvodu v *Poročilo o izobraževanju*, »zmanjšati nepismenost in neznanje, izboljšati temeljno zdravstvo in položaj žensk«. Kumar Rana zase pravi, da je »raziskovalec/aktivist«, s čimer hoče reči, da skupaj s kolegi naredi vse, da raziskave in poročila, ki jih sestavljajo, ne obležijo v predalih takih in drugačnih ministrstev.

Pisarna trusta Pratichi v Shantiniketanu, kjer dela del ekipe, je pretresljivo preprosta, nekaj plastičnih stolov, dve (zmahani) pisalni mizi, računalnik, nekaj knjig. *Poročilo o izobraževanju* mi Kumar samo posodi. »Zmanjkalo nam ji je,« pravi. Druga poročila mi podari. »Na internet se nam jih še ni posrečilo dati, toliko drugega dela je, še nismo imeli časa,« pravi.

Leta 2002 so izdali prvo poročilo. Ker je postalo očitno, da obvezno osnovnošolsko izobraževanje daje izjemno slabe rezultate, so »na terenu preverili, kako sistem v resnici deluje«. Rezultati so bili v glavnem, recimo lepo, presenetljivi. Ugotovili so: da ima nemalo naselij pomanjkljive šolske prostore (brez igrišč in sanitarij) ali pa jih sploh nima, da učitelji prihajajo v šolo ali pa ne, da se v šole sicer vpiše veliko učencev, a da jih veliko ne hodi k pouku in da jih po prvi stopnji veliko odpade, da obveznega toplega obroka na vseh šolah niso organizirali, da so razredi prenatrpani (na enega učitelja pride v povprečju 57 učencev) in – najbolj pomembno – da je pouk očitno tako slab, da je zelo veliko otrok po obveznem šolanju praktično nepismenih. Tukaj postane zgodba z »mojim« poštanjem resnična.

Avtorji poročila so svoja opažanja skupaj s predlogi za izboljšanje spravili v knjigo, s katero so potem pritiskali na vlado in ministrstva, zasipavali medije, hodili po terenu in prirejali srečanja z učiteljskimi sindikati, starši, socialnimi delavci, zdravstvenimi delavci, člani pančajatov (voljeni organi na ravni »krajevnih skupnosti«, s katerimi je Indija decentralizirala državno upravo) in, seveda, učenci.

Amartya Sen se je pri poročilu močno angažiral, ne samo pri metodologiji in evalvaciji, ampak tudi pri plasiranju – in ker je v Indiji ikona (poleg Tagoreja zagotovo največja), vrat pred njim niso zapirali. Zdaj, po osmih letih, načrtujejo obisk istih šol: pogledali bodo, kaj se je v tem času spremenilo. Na bolje, upajo.

Ali brez inštrukcij ne gre?

»Zdaj smo malo bolje plačani, a še pred kratkim s plačo učitelja ni bilo mogoče preživeti,« pravi M., učitelj na državni osnovni šoli v naselju s 6000 prebivalci. »Obsojali so nas, ker smo imeli zasebne inštrukcije. A saj smo tisti denar zaslužili, otroke smo pripravili za izpite, da so lahko nadaljevali šolanje. Kdor je pač hotel naprej.« Seveda ima po eni strani prav, plače so bile res mizerne (zdaj so jih popravili), toda Tinujina mama, ki je sklenila, da se bo njena hči šolala in ne bo nepismena kakor ona, pravi: »Povedal mi je (učitelj, op. p.), da naša ne bo naredila šole, če ne bo imela inštrukcij. Kaj sem hotela, plačala sem mu jih, čeprav vem, da bi moral otroke naučiti več v šoli. Imam občutek, da jih zanalašč nič ne nauči, da jih potem lahko inštruiram.« »Zdaj je prepovedano, da bi učitelji inštruirali lastne učence, »zato jih inštruirajo lokalni nezaposleni študenti pa upokojeni učitelji,« pravi M. A kdo si lahko privošči stroške za inštrukcije – tisti najrevnejši, ki živijo pod pragom revščine, in teh je v državi kar 33 odstotkov, gotovo ne.

V medijih je mogoče prebrati, da nekateri učitelji sploh ne hodijo v šolo. Najamejo nezaposlene mlade ljudi, da za skromno plačilo (moj vir: 300 rupij mesečno; 1 evro je 60 rupij) učijo namesto njih. Absentizem in nezainteresiranost nekaterih učiteljev seveda neposredno vplivata na kakovost pouka: na nekaterih šolah otroci v 3. in 4. razredu ne znajo brati. Eden izmed zaskrbljenih staršev je povedal: »Brez zasebnega inštruktorja se večina otrok ne zna niti podpisati.« Tudi študije potrjujejo ta opažanja. Še en problem je: učiteljev je veliko premalo in razredi so veliko preštevilični, tako da je delo izredno težko.

Moja hči bo spoštovana

Navadno je slišati, da imajo indijski starši glede svojih otrok nizke cilje, toda 96 odstotkov staršev je raziskovalcem trusta Pratichi odgovorilo, da hočejo, da se njihovi sinovi šolajo, in 82 odstotkov, da se šolajo hčere. »Moja hči bo končala šolo, potem bo dobila dobro službo in šele potem se bo poročila,« je prepričana Leela, ki sama ni hodila v šolo in jo je naučil brati in pisati upokojeni učitelj, ki mu je v zameno prala perilo. »Ne samo zato, da bo imela več denarja kakor jaz, tudi zato, da ne bo pospravljala po hišah kot jaz – da bo spoštovana.«

Otroci iz revnih družin delajo, ker morajo delati: za hrano ali denar. Dečki na podeželju so velikokrat pastirji, deklice doma varujejo mlajše brate in sestre, medtem ko starši delajo na poljih kot najemna delovna sila. V mestih deklice hodijo z materami po hišah in pospravljajo, perejo, kuhajo. Zasluzek je zelo skromen, zato navadno delajo pri več družinah hkrati. Zakone zoper delodajalce, ki najemajo otroško delovno silo, je Indija sprejela že pred leti, a jih nihče ne upošteva. Starši si torej želijo otroke šolati. Otroci si želijo v šolo. Če delajo, namesto da bi se šolali, potem je najbrž jasno, da problem niso ne otroci ne njihovi starši.

Opoldanski topli obrok

Po podatkih *Poročila o človekovem razvoju* je v Bengaliji 78 odstotkov (82 odstotkov podeželje, 74 odstotkov Indija) otrok anemičnih in 16,3 odstotka zelo podhranjenih (18 odstotkov Indija). Moja soseda, upokojena učiteljica, pravi: »Večina otrok misli samo na hrano – kako naj se potem učijo?« Centralna vlada je zato že v devetdesetih letih lansirala program »opoldanski obrok«, v okviru katerega naj bi vsak otrok dobil v šoli toplo malico/kosilo. Zdaj ga izvaja večina šol, a je trajalo dolgo. »Ideja je dobra in jo je vsekakor treba pozdraviti, veliko otrok je anemičnih,

podhranjenih, lačnih,« pravi učitelj Tapas Majhi. »Vendar ni lahko. Od države dobimo na dan 2,59 rupije za vsakega učenca (na njegovi šoli je 60 otrok, *op. p.*). Pomagali smo si tako, da smo zasadili zelenjavni vrt, kjer pridelujemo zelenjavo za kosila. Enkrat na mesec imajo otroci meso in dvakrat na mesec jajce, sicer so obroki zelenjavni. In seveda dobijo riž, ki je naša glavna hrana. Pomagajo nam prostovoljke, ki se menjavajo v kuhinji, in starši: ti so, recimo, postavili ograjo okoli zelenjavnega vrta, da nam živali ne pojedjo vsega, pa suhljad za kuhinjo prinašajo.« Vendar povsod tega programa niso sprejeli tako odprtih rok kakor Tapas. Marsikje niso imeli kuhinj ali pa niso znali ali hoteli organizirati priprave hrane. In marsikje se je učiteljem zdelo nepotrebno, da bi se ukvarjali še s tem. Potem so tu še »dodatne okoliščine«: Indija je še vedno trdno kastna družba in starši iz višjih kast niso hoteli, da njihovim otrokom kuhajo ženske iz nižjih kast, prav tako se jim ni zdelo sprejemljivo, da njihovi otroci jedo skupaj z otroki dalitov in s staroselci.

»Verjeti nisem mogel, ko sem videl, da so proti opoldanskemu obroku hkrati leva politika, intelektualci in mediji, vsak s svojimi razlogi,« pravi Kumar. »To je zato, ker so popolnoma zgubili stik z ljudstvom. V Bengaliji je položaj prav poseben, saj je v politiki, ne glede na to, katera opcija je na oblasti, vedno zgornji srednji sloj. Medijev pa revni ne zanimajo, saj ne berejo časopisov ...« Tukaj je Pratichi trust naredil veliko, ker se je povezal z učiteljskimi sindikati, da bi učitelje pridobili za aktivno sodelovanje pri tem programu. »Ne boste verjeli, iz *National Geographica* sem poskeniral fotografijo angleških otrok pri šolskem kosilu in jo kazal na teh srečanjih. Mislim, da je bil to najbolj prepričljiv argument,« pravi Kumar Rana, in nadaljuje, da tak program seveda ne more popolnoma zbrisati družbenih razlik, lahko pa jih »vsaj zmanjša in pomaga v boju proti socialni diskriminaciji«. Poleg tega, seveda, da nahrani otroke.

Šole z učitelji, ki niso le državni uradniki

»Kaj boš, ko boš velik?« Kot iz topa: »Inženir.« In drugi: »Zdravnik.« In naslednji: »Dober kmet.« In tako naprej, a inženirji in zdravniki so v večini. Deklice so bolj plašne, a če katera spregovori, pravi po pravilu: »Rada bi bila učiteljica.« Otroci iz vasi Kamala Kantapur prihajajo v šolo ob pol sedmih zjutraj. Predmetnik je tak kakor v vseh državnih šolah: bangla, angleščina, matematika, zgodovina, naravoslovje. Pouk traja približno do pol dvanajstih, natančneje do takrat, ko je skuhan opoldanski obrok. Tedaj učitelj razdeli vsakemu po ščepec pralnega praška, da pomijejo krožnike in si umijejo roke. Posedejo v krogu po tleh in mirno čakajo, da hrano dobijo

vsi, šele takrat začnejo jesti. Ko končajo, splaknejo krožnike in roke in uradnega dela pouka je konec. Začnejo se igre, a kmalu je treba domov, kjer jih čaka delo.

Šola je sveže prepleskana, z bujnim (bio!) zelenjavnim vrtom, velikim dvoriščem za igro in ima elektriko. »Denar za napeljavo nam je podarila nemška zdravnica, ki redno prihaja sem. Električna nam veliko pomeni,« pravi Goury, učitelj tretjega razreda.

»Ali otroci veliko izostajajo od pouka?« vprašam. »Ne, danes jih je prišlo 58 od 60. Radi hodijo v šolo, pa ne samo zaradi toplega obroka, sploh ne. Tako veliko pričakujejo od tega, da se šolajo, saj ste slišali, vsi bi radi bili zdravniki in inženirji in učiteljice. To je šele prva generacija, ki se šola. Še petdeset let bo trajalo, da bo iz teh vrst prišel prvi zdravnik,« malo zavzdihne Goury, a takoj doda. »Začelo pa se vendarle je.«

V šolo v Lalbanu, majhni vasi pri Shantiniketanu, sem prišla ravno v času kosila. Otroci so od doma prinesli kovinske krožnike in si pri vodni ročni črpalki milili roke. »Učimo jih, da morajo imeti postrizene nohte in da si morajo umivati roke,« je rekla Pioly, učiteljica 2. in 4. razredov, in kakor v pojasnilo dodala: »Veste, njihovi starši so zelo revni, so delavci na poljih, nekateri vozijo rikše. V šoli imamo vse: muslimane, staroselce, dalite in ...« dolgo išče besedo, potem reče »'general'«, splošne učence. Splošni so, kot kaže, tisti, ki ostanejo, ko odšteješ manjšine, dalite in staroselce – hindujci. »Otroci v šolo radi hodijo, zelo malo jih manjka, od 55 morda 5 ali 6 na dan.« Na vprašanje, koliko jih po štiriletni osnovni šoli nadaljuje šolanje, pravi: »Vsi, samo da jih potem veliko odpade. Nobene podpore nimajo doma. Kdo naj jim pomaga, kdo spodbuja, ko pa so starši vsi nepismeni?«

Sishu Siksha Kendras

Da bi vlada *vsem* otrokom omogočila vsaj osnovno šolanje in jih pripravila za »pravo«, je leta 2007 začela odpirati začasne »paralelne« šole: Sishu Siksha Kendras (SSK, Otroški izobraževalni centri). Pravico odpreti SSK ima vsaka vas, v kateri živi več kakor 20 otrok v starosti od 5 do 9 let, ki iz raznih razlogov ne morejo hoditi v navadne šole (živijo predaleč, v šolskih urah morajo delati itn.). Država ne financira infrastrukture (prostore morajo priskrbeti pančajati in vaški sveti) in ne toplega obroka, plačuje pa učiteljice (dve na SSK; učiteljice morajo biti ženske, starejše od 35 let, in so veliko slabše plačane od učiteljev v »normalnih« šolah –

razmerje 1: 3 do 1: 8) in učbenike. Pouk mora trajati vsaj 3 ure na dan, 200 dni v letu, ure pouka so prilagodljive. Je lahko pouk v SSK boljši od že tako skromnega v »normalnih« šolah?

Največ SSK je na področjih, kjer v večini živijo staroselci in daliti. »Ali ni to ironično, da država otrokom, ki jim že tako gre najslabše v življenju, ne omogoči vsaj enakega, če ne boljšega šolanja kakor drugim učencem?« vprašam Santobhanuja Sena, raziskovalca pri trustu Pratichi. Malo je v zadregi, potem reče: »Nekako je treba začeti. Treba je vzeti, kar država ponudi, in potem počasi zahtevati več.«

Drugačne šole

Supriyo Tagora, pranečak »velikega« Rabindranatha, vodi zasebno sirotišnico za otroke staroselcev in šolo, ki delujeta brez državne podpore. Denar prihaja od osebnih donacij. Šolanje in bivanje v sirotišnici je brezplačno, otroci dobijo tudi knjige, zvezke, pisala itn. Trenutno je v sirotišnici 19 otrok, 11 dečkov in 8 deklic, najmlajši ima 4 leta, najstarejši 18. Poleg njih so v šoli tudi otroci iz okoliških vasi. Program je enak kakor na državnih šolah, razredi so majhni. V Rabindranathovi tradiciji so »učilnice« še zmerom v naravi. Ko pridem, Supriyo otrokom 8. razreda popravlja angleške naloge.

»Nikogar ne pustimo iz sirotišnice,« pravi, »dokler ni samostojen, dokler nima poklica in dela. Poleg rednega šolskega programa imamo zato tudi delavnice, računalniško (imajo 3 računalnike), tiskarsko, lončarsko, mizarsko, šiviljsko; otroke učimo tudi gojiti gobe, zelenjavo (šola ima velik zelenjavni vrt), tako da se lahko vsakdo izuči poklica. Letos bo naš prvi varovanec končal deseti razred. Zelo dober dijak je, spodbujam ga, da bi študiral. Je dober slikar in tiskar.«

Rahul in Kirsty imata v vasi Khonjonpur nekaj, čemur bi pri nas rekli dodatni pouk. Vsako sredo popoldne in v nedeljo dopoldne zbereta 150 otrok iz okoliških staroselskih vasi, ki sicer hodijo v državne šole, in z njimi ponavljata vse predmete na urniku. Tako ne potrebujejo inštrukcij, ki jih starši teh otrok tako in tako ne bi zmogli. Rahul gleda otroke in pravi: »Ti otroci so prvi v svoji družini, ki bodo znali brati, ki so videli računalnik v moji delovni sobi in na videu gledali risanko.« Kirsty pa: »Ta država se je odločila, da bo dala prioriteto visokemu šolstvu, namesto da bi vlagala v osnovno.«

Kultura in prosveta, to naša bo osveta

Naj se sliši še tako absurdno, toda lani je zvezna indijska vlada objavila, da bo v enem zamahu ustanovila 14 univerz, »ki bodo na svetovni ravni« (*word class*). Je mogoče z odločitvijo vlade ustanoviti »14 univerz na svetovni ravni«? Najbrž ne, je pa mogoče v enem zamahu marsikaj narediti za osnovno šolstvo: »Pozabljamo, da je 35 odstotkov naših ljudi še zmerom nepismenih. Noben univerzitetni sistem ne more delovati, če ima tako šibko bazo. Najboljša indijska investicija bi bila, da bi omogočili prav vsakemu otroku spodobno osnovno šolanje. Ostalo bo potem prišlo samo od sebe, pa četudi še ne jutri,« pravi Sukanta Chaudhuri, profesor na kalkutski univerzi Jadavpur.

Indijska družba je hierarhična, razredna in kastna, in tako je tudi njeno šolstvo. Otroci premožnih staršev hodijo v dobre zasebne šole (velikokrat misijonarske, mednarodne), ki jim odpirajo vrata v prihodnost, otroci revežev hodijo v državne šole in so obtičali v preteklosti. Resda vse ni tako črno: so šole, ki jim je država namenila toliko denarja, da imajo spodobno streho, v katerih si učitelji prizadevajo, da bi otroke čim več naučili in jih celo nahranili, in v katerih otroci glasno povejo: »Ko bom velik, bom inženir.« »Za zdaj so to le sanje,« pravi Tapas, »a z vsako naslednjo generacijo bodo bolj resnične.« In takrat te stomilijonske množice ne bodo več ponižno životarile v preteklosti, ampak bodo zahtevale svoj kos prihodnosti.

Skoraj bi bila pozabila. V Angliji so menda pravkar predlagali, da bi namesto besede »šola«, ki da ima preveč »negativnih konotacij«, uporabljali besedno zvezo »prostor učenja«. *Incredible*, kot pravijo v Indiji.

izhodišča za pogovor o otrocih vojne

Film **Tahan** je neskončno bogata, večplastna in večrazsežnostna predstavitev otroškega doživljanja in vedenja. Otroci, ki živijo v prostorih oboroženih konfliktov, so obremenjeni s strahom pred nevarnostjo, trajno tesnobo, omejitvami prostora, ki jim je na voljo za igre, potepe in druge dejavnosti. Praviloma ti otroci doživljajo tudi izgube – od ljubljenih in bližnjih oseb, ki so bile ubite ali so odšle v vojno, se bojujejo, so v ujetništvu, so pobegnile ali, kar je najhuje, izginile v neznanu, so pogrešane. Vse to obremenjuje otroke neposredno, obenem pa družinski člani, prizadeti zaradi teh okoliščin, prenašajo svoje trpljenje in strahove na otroke. Eno najtežjih dogajanj za družino je, če ima pogrešanega člana, za katerega ne ve, ali še živi in kaj se z njim dogaja. To doživljajo tudi Tahanova mama, njena otroka in Tahanov stari oče.

V časih skrajne negotovosti in nevarnosti je otrokom potrebna vsaj delna stalnost življenjskega okolja – ne le ljudi, s katerimi živi, tudi drugih bitij in stvarnega okolja. V svetu izgub je še posebej pomembno, da lahko ohranimo vsaj nekaj tistega, na kar smo navezani. In za nekatere otroke je to domača žival. Vsaka nova izguba je nova bolečina. Več ko jih je, tem bolj je otrok čustveno prizadet. Tahan je izgubil očeta. Bori se za svojega oslička, ker ga ima rad, ker je nanj zelo navezan, bojuje se, da ne bi utrpel še ene velike izgube. Tahanova bitka za oslička ni le bitka za drago bitje, za prijatelja. To je tudi boj za košček sreče, za stalnico v njegovem življenju. Tahan je otrok – bojevnik. Malokateri otrok bi zmozel zbrati toliko energije in poguma kot Tahan v svojih prizadevanjih za živalskega prijatelja.

Otroci se na vojna dogajanja in terorizem odzivajo na različne načine. V istih okoljih, ob istih dogodkih bodo eni hudo, dolgotrajno ali celo trajno čustveno prizadeti. Drugi razvijejo različne strategije obvladovanja in prilagajanja, naučijo se živeti z nasiljem, nevarnostjo in izgubami. Kakšen bo odziv otroka, kolikšna bo njegova prizadetost, je odvisno od različnih dejavnikov in vplivov. Eden najpomembnejših je otrokov temperament, značaj. So otroci, ki so po naravi zelo ranljivi, in ti so najbolj ogroženi glede dolgotrajne psihične prizadetosti. Na drugi strani niza na premici razlik so tisti, ki so odporni in imajo dovolj notranjih sil za ohranjanje normalnega delovanja, normalnih odnosov in za okrevanje po travmah in izgubah. To ne pomeni, da odpornih otrok vojna dogajanja čustveno ne prizadevajo. Pomeni, da ob vsem hudem, kar doživljajo, ne klonejo pod težo strahu, žalosti. Številne lastnosti, ki jih izkazuje Tahan, so značilne za otroke, ki dobro obvladujejo travmatske izkušnje, izgube in prikrajšanost. Mednje sodijo vztrajnost, pogum, optimizem, sposobnost poiskati pomoč, se postaviti zase, pokončna drža.

Kako bo otrok preživel izgube, včasih pa celo kaj vse bo izgubil, je odvisno tudi od tega, koliko pomoči zna poiskati v svojem okolju, kaj uspe doseči z lastnimi napori. So otroci, ki se v nesreči zaprejo vase, osamijo, nikogar ne pripustijo k sebi. Drugi pa so odprti za pomoč, poiščejo jo sami, pristopijo k ljudem, ki bi jim lahko pomagali. Verjamejo, da jim drugi lahko pomagajo, zaupajo v ljudi, v to, da se bodo odzvali ob klicu na pomoč. Takšen je tudi Tahan. Včasih se zaupanje obrestuje, drugič se maščuje. Kot se je skorajda maščevalo zaupanje bojevniku, ki je Tahanu obljubil pomoč. Toda bolj pomembno od slabih izkušenj je, da ohranimo zaupanje. Zaupanje je tudi upanje.

Nadvse pomembna pri otrokovem doživljanju in preseganju vojnih okoliščin je družina. Ta lahko nudi otroku zaščitno čustveno podporo. Težava vojnih okoliščin je v tem, da je prizadeta vsa družina. Marsikdaj starši zaradi izgub in travmatiziranosti nimajo moči za podporo otroku ali ga celo obremenjujejo s svojo čustveno prizadetostjo. Tahanova družina je trdno ozadje, okvir, ki v svetu mnogoterih ogroženosti nudi otroku zaščito. V Tahanovem življenju je imel posebno vlogo dedek. Ni bil le varuh družine po očetovem odhodu od doma, bil je tudi učitelj – modrec, ki je učil otroka o svetu, o ljudeh. In od tega, kako vidimo svet in ljudi, je tudi odvisno, ali bomo v hudem videli le zlo in obupali, se podredili, vdali, ali pa bomo videli tudi dobro, možnost, da s pomočjo drugih nekaj storimo zase.

Tahan spoznava in prepoznava dobro v ljudeh, ki so del njegovega življenja. Sveta in ljudi ne vidi v črno-belih barvah. Vedenje ljudi, s katerimi se srečuje, ima za Tahana v različnih okoliščinah različne predznake. Novi lastnik Tahanovega oslička je do dečka pogosto prav trdosrčen in grob, drugič pa je očitna njegova človečnost. Tahan ima izjemno lastnost razumevanja in si na osnovi slabe izkušnje z nekom ne ustvari trajno slabe slike o njem. Vztraja pri nadaljevanju z dialogom, pri tem je bolj moder kot otroško naiven.

V filmu prepoznamo, da je poleg vojnih tudi veliko drugih dogajanj, ki povzročajo izgubo, bolečino, ponižanje. To so revščina Tahanove družine, bogataš, ki je posodil denar Tahanovem očetu in ga zdaj terjaja nazaj, družina pa ga ne more vrniti.

Film **Tahan** govori o tem, da je poleg zla vselej prisotno tudi dobro. Pove, da bo doživetje hudega odvisno od tega, kako otrok vidi svet in ljudi okrog sebe, od

odslikave dogajanj v njegovi duši. Tahani v hudih časih ohranjajo vero v človečnost, v možnosti dobrih izhodov, so upanje in zaupanje.

predlogi vprašanj za pogovor z otroki

- Kakšen se vam je zdel film? Kaj vam je bilo všeč in kaj ne?
- Ali se v resničnem življenju dogajajo stvari, ki so se dogajale Tahanu?
- Kaj bi vi storili, če bi bili na Tahanovem mestu?
- Kaj mislite o Tahanu?
- Kakšne nevarnosti prežijo na otroke v vojni?
- Kaj mislite, kako otroci doživljajo vojno, teroristične napade?
- Kaj po vašem mnenju pomaga otrokom, da si duševno opomorejo po takšnih izkušnjah?
- Kako lahko mi pomagamo otrokom, ki doživljajo ali so doživeli vojno?
- Poznate koga, ki ima sorodnike v Bosni in je tam doživel vojno?
- Poznaš še kak drug film na temo vojne, v katerem so glavni junaki otroci? Si že slišal/a za slovenski film **Ne joči Peter**?
- Kaj vam je film povedal?

indijska glasba

V filmu **Tahan** ima pomembno mesto tudi glasba. Režiser je v zgodbo vpletel tradicionalne kašmirske pesmi. Vas mika spoznati zvoke sodobne Indije? Tukaj je nekaj imen glasbenikov, ki sledijo tradiciji ali pa zajemajo iz nje in staro indijsko glasbo mešajo s sodobno. Pobrskajte po spletu ali pa po izvajalcih povprašajte v svoji knjižnici.

Ravi Shankar – Inštrumentalist na sitarju, tradicionalnem indijskem brenkalu, je svetovno znan virtuoz in učitelj. Zelo je vplival na sprejemanje motivov rag (raga je značilni glasbeni sistem v indijski klasični glasbi) v zahodno klasično ter pop in rock glasbo (med drugimi je sodeloval z Beatli).

Anoushka Shankar – Ena od dveh hčera Ravija Shankarja (druga je pop pevka Norah Jones). Nadaljuje očetovo poslanstvo kot sitaristka, a v skladbe vnaša druge prvine, od elektronike do jazza.

Ali Akbar Khan – Letos preminuli virtuoz na sarodu, poleg sitarja najznačilnejšem indijskemu brenkalu. Skupaj z Ravijem Shankarjem je veliko prispeval k popularizaciji indijske glasbe na Zahodu, kjer je ustanavljal tudi glasbene šole.

Trilok Gurtu – Cenjeni inštrumentalist na tablah (značilnih indijskih tolkalih). Posebej je pomembno njegovo delovanje na združevanju indijskih motivov z jazzom, npr. v zasedbah angleškega kitarista Johna McLaughlina, s katerim je sodeloval še en mlajši tablist, Zakir Hussain.

Kadri Gopalnath – Eden vidnejših modernih predstavnikov klasične karnatske glasbe (tiste iz južne Indije). V karnatsko glasbo je vpeljal saksofon, s katerim je navdušil tudi zahodne glasbenike in kritike, tako da pogosto nastopa na jazzovskih festivalih.

Debashish Bhattacharya – S kitarami, ki jih sam izdeluje ter jim dodaja različne izboljšave, igra klasične skladbe (rage), ki jih sicer izvajajo na tradicionalnih brenkalih. Pri igranju uporablja tehniko drsenja (angl. slide), sicer značilno za ameriški blues.

A. R. Rahman – Eden najbolj spoštovanih mlajših skladateljev filmske glasbe (t. i. filmi). Za film **Revni milijonar** (2008) je prejel nagrade zlati globus ter dva oskarja, za najboljšo filmsko glasbo in najboljšo pesem.

Lata Mangeshkar – Skupaj s sestro, Asho Bosle, velja za najboljšo pevko v indijskih glasbenih filmih. Doma jo imajo za legendo, saj je s svojim čutečim in radoživim glasom ozaljšala več kot tisoč filmov.

Najma Akhtar – V Veliki Britaniji delujoča mlajša pevka ghazala (pesniške in glasbene oblike, ki je nastala v Perziji, današnjem Iranu). V svoje skladbe poleg ghazala vpleta druge prvine, kot so jazz, indijska ljudska, bollywoodska (filmska) in sufijska (religiozna) glasba.

Bauls of Bengal – Najvidnejša zasedba baulov, pripadnikov bengalske mistične bratovščine potujočih pevcev, ki izvajajo ljudsko glasbo. Vodja zasedbe je Purna Das Baul, eden njegovih sinov, Bapi, prav tako član zasedbe, pa se je podal na solistično pot in sodeluje tudi z izvajalci drugih zvrsti.

priporočena literatura

članki

Kaj bi rajši, punčko ali fantka? (Dnevnik, priloga Objektiv, 8. 3. 2008, o indijskih ženskah)

Grenko-sladki čaj z indijskih plantaž (Dnevnik, priloga Objektiv, 5. 4. 2008, o delavcih na čajnih plantažah)

Naše delo je pravo delo – zahtevamo delavske pravice (Dnevnik, priloga Objektiv, 28. 3. 2009, o seksualnih delavkah v Kalkuti)

Ko se ženske malo dvignejo, jih brž dobijo po glavi (Dnevnik, priloga Objektiv, 29. 8. 2009, intervju z Malini Bhattacharya, direktorico bengalske komisije za ženske)

leposlovje

Anita Desai: Vas ob morju. Prevod: Savina Zwitter. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991. (Zbirka Odisej).

Anita Ganeri: Prihajam iz Indije. Prevod: Saša Pečelin. Tržič: Učila, 1997. (Zbirka Ne pozabite nas!).

Hermann Hesse: Siddharta: indijska pesnitev. Prevod: Jaroslav Novak. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003. (Zbirka Klasiki Kondorja).

Ruth Praver Jabhvala: Vročina in prah. Prevod: Vlado Senica. Ljubljana: Prešernova družba, 1991. (Zbirka Za lahko noč).

Bibhitibushan Banerji: Pesem ceste. Prevod: Zoja Skušek. Ljubljana: Založba / *cf., 2008.

Bhagavadgita (Gospodova pesem). Prevod: Vlasta Pacheiner Klander. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990. (Zbirka Misel stare Indije).

Evald Flisar: Potovanje predaleč. Ljubljana: Vodnikova založba, 1998. (tudi Flisarjevi potopisi).

Edmond Privat: Gandhijevo življenje. Prevod: Vinko Ošlak. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1997. (Zbirka Podobe časa).

Dominique Lapierre: Mesto radosti. Prevod: Maja Kraigher. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988. (Zbirka Zenit).

Tibor Mende: Indija pred viharjem. Prevod: Dušan Savnik. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1953.

V. S. Naipaul: Maser mistik. Prevod: Miriam Drev. Radovljica: Didakta, 2002. (Zbirka Nobelovi nagrajenci).

Anita Nair: Ženski kupe. Prevod: Marija Zlatnar Moe. Radovljica: Didakta, 2007. (Zbirka Bukvice).

Rasipuram Krishnaswami Narayan: Vodnik. Prevod: Gregor Podlogar. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2007. (Zbirka Moderni klasiki).

Michael Ondaatje: Anilin duh. Prevod: Jože Stabej. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002. (Zbirka Moderni klasiki).

Premchand: Arena. Prevod: Sheoraj Singh Jain. Murska Sobota: Pomurska založba, 1978.

Arundhati Roy: Bog majhnih stvari. Prevod: Miriam Drev. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009. (Zbirka Žepnice).

Salman Rushdie: Otroci polnoči. Prevod: Uroš Kalčič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997. (Zbirka XX. stoletje).

Salman Rushdie: Mavrov poslednji vzdih. Prevod: Ksenija Dolinar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000. (Zbirka Zenit).

Salman Rushdie: Klovn Šalimar. Prevod: Uroš Kalčič. Ljubljana: Modrijan, 2008.

Kušavant Singh: Vlaku v Pakistan. Prevod: Alenka Klabus Vesel. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994. (Zbirka XX. stoletje).

Marija Sreš: Tam, kjer kesude cveto: zgodbe misijonarke iz Indije. Prevod: Tamara Vedenik. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006.

Rabindranath Tagore: Dom in svet. Prevod: Vladimir Levstik. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986. (Zbirka Sto romanov).

Rabindranath Tagore: Gora. Prevod: Vlasta Pacheiner Klander. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2005. (Zbirka Dediščina).

Rabindranath Tagore: Spevi/Sadhana ali Pot k popolnosti. Prevod: Alojz Gradnik, Vinko Ošlak. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998. (Klasiki Kondorja).

drugo

Časopis za kritiko znanosti (letnik 36, številka 234, 2008; celotna številka posvečena Indiji).

Džavaharlal Nehru: Odkritje Indije. Prevod: Boris Verbič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956. (Zbirka Kultura in zgodovina).

Indija v slovenski besedi: katalog razstave: Prešernova dvorana SAZU, december 1986 – januar 1987. Ljubljana: 1986. (dostopno v knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja).

Milan Štante: S poti po Indiji. Ljubljana: Karantanija, 1990.

Milan Štante: Indija – mit in realnost. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980. (Zbirka Potopisi).

Vprašanja kralja Milinde – o Buddhovem nauku. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990. (Zbirka Misel stare Indije).

Zbornik Gandhi in satjagraha. Prevod: Zdenka Erbežnik, Sabina Hladnik, Špela Omahen. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2000. (Zbirka Analecta).

Šri Aurobindo: Integralna joga. Prevod: Janez Svetina. Ljubljana: Slovenska matica, 1990.